

УДК 811.161.2'37

Ж. В. Колоїз

МОВНА ГРА ЯК ВИЯВ КРЕАТИВНОСТІ В СУЧАСНІЙ АФОРИСТИЦІ

Колоїз Ж. В. Мовна гра як вияв креативності в сучасній афористиці.

У статті досліджено лінгвокреативність одного з яскравих представників української публіцистики й афористики – Олександра Перлюка, який, майстерно маніпулюючи тими чи тими мовними засобами, демонструє не лише свої творчі здібності, а й власний індивідуальний стиль. Акцентовано на тому, що проблема лінгвокреативності має безпосередній стосунок до мовної гри, яка лежить в основі великої кількості афористичних висловлень. Афоризми розглянуто як такі, що в ігровій формі репрезентують актуальні для сучасного соціуму реалії, передовсім проблеми корумпованості влади і чиновників, бідності основної маси населення й соціальної нерівності, економічної нестабільності й безробіття, особистого вибору, розподілу трудових ресурсів, тоталітарної спадщини, демократії, формування громадянського суспільства, міжособистісних стосунків тощо. Виявлено прецедентні висловлення, що засвідчують найрізноманітніші авторські експериментування з мовним матеріалом. Досліджено один із найколеритніших прийомів створення комічного ефекту – каламбур. З'ясовано, що більшість із запропонованих афоризмів-перлюкізмів ґрунтовані на парадоксі, що забезпечується різними засобами. Окрему

увагу зосереджено на повторі, антитезі, енантісемії, оксимороні, перефразуванні, парцеляції.

Ключові слова: лінгвокреативність, мовна гра, афоризм, афористичне висловлення, прийом, прагматичний ефект.

Колоіз Ж. В. Языковая игра как проявление креативности в современной афористике.

В статье исследуется лингвокреативность одного из ярких представителей украинской публицистики и афористики – Александра Перлюка, который, мастерски манипулируя теми или иными языковыми средствами, демонстрирует не только свои творческие способности, но и собственный индивидуальный стиль. Акцентируется внимание на том, что проблема лингвокреативности имеет непосредственное отношение к языковой игре, которая лежит в основе большого количества афористических высказываний. Афоризмы рассматриваются как таковые, что в игровой форме представляют актуальные для современного социума реалии, прежде всего проблемы коррумпированности власти и чиновников, бедности основной массы населения и социального неравенства, экономической нестабильности и безработицы, личного выбора, распределения трудовых ресурсов, тоталитарного наследия, демократии, формирования гражданского общества, межличностных отношений и т. п. Выявляются прецедентные высказывания, которые иллюстрируют самые разнообразные авторские эксперименты с языковым материалом. Исследуется один из самых колоритных приемов создания комического эффекта – каламбур. Выясняется, что большинство из предложенных афоризмов-перлюкизмов основанные на парадоксе, который обеспечивается разными средствами. Отдельное внимание сосредотачивается на повторе, антитезе, энантисемии, оксимороне, перефразировании, парцеляции.

Ключевые слова: лингвокреативность, языковая игра, афоризм, афористическое высказывание, прием, прагматичный эффект.

Koloiz Zh. V. Language game as a manifestation of creativity in modern aphorism.

The article investigates linguistic creativity of one of the brightest representatives of Ukrainian journalism and aphoristic - Alexander Perlyuk who masterfully manipulated by various linguistic means, it demonstrates not only their creativity, but also its own individual style. Attention is drawn to the fact that the problem linguistic creativity is directly related to the language game, which is the basis of a large number of aphoristic phrasing.

Aphorisms are treated as such, in the form of games are relevant to modern society realities, especially the problem of corruption in the government and officials, the poverty of the general population and social inequality, economic instability and unemployment, personal choice, allocation of labor resources, the totalitarian legacy of democracy, formation civil society, interpersonal relationships, and so on. The precedent statements are identified that illustrate the wide variety of authors' experiment with language material. We investigate one of the most popular methods of creating comic effect - pun. It turns out that most of the proposed aphorism-perlyukizms are based on paradox, which is provided by various means. Special attention focuses on repetition, antithesis, enantiosemy, oxymoron, paraphrasing, parceling.

Key words: linguistic creativity, language game, aphorism, saw, device, pragmatic effect.

Сучасне так зване демократичне суспільство сформувало новий тип мовної особистості, яку наділило значною свободою і яка вирізняється відкритістю, розкутістю, незаангажованістю і, безумовно, творчими здібностями, що, своєю чергою, скерувало зусилля науковців на дослідження категорії креативності як лінгвістичного феномена, або лінгвокреативності. Обґрунтовуючи актуальність відповідної проблеми, Т. Космеда зауважує: «Сучасне вишукане мовлення проектується на вишукану мовну особистість, яку номінують «мовним гурманом»: така мовна особистість прагне до вияву лінгвокреативності, репрезентації не лише актуальної інформації, але й до вираження своїх почуттів і емоцій, моделювання й сприйняття мовної гри, карнавалізації мовлення; вона здатна конструювати й інтерпретувати, дешифрувати приховані глибинні смисли. Сучасний мовець прагне сприймати гумор, сатиру, іронію й сарказм, його приваблюють тексти, густо насичені образними засобами, системою тропів і фігур, що аплікуються, накладаються один на одного, виражаючи різні аксіологічні параметри, емоційність і експресивність, відповідні оригінальні асоціації, непередбачувані мовні загадки, оказіональні форми, мотивоване порушення норми, розмаїття інтертекстуальних породжень і под. У сучасному мовленні культивується мисленнево-мовленнєве розкріпачення адресата, розвиток його мовної творчості» [4, с. 5]. Сучасна вербальна поведінка відображає соціальну свободу мовної свідомості, що, власне, спричинило збільшення кількості ігрових компонентів у нинішній масовій культурі [8].

Попри посилений інтерес до лінгвокреативності нині ще зарано говорити про те, що такий феномен є всебічно дослідженим, а відповідна теорія – викінченою. Адже, як відомо, на сьогодні поки що відсутнє енциклопедичне (академічне) витлумачення поняття «лінгвокреативність» (пор.: лінгвокреативність – це спроможність мовних одиниць породжувати чи актуалізувати нові інтерпретативні можливості, здатність мовних особистостей створювати тло, аби

породжувати нові ідеї через відхилення від традиційних схем, передбачуваних мовною системою [5, с. 14]). Наразі виникає «потреба виявлення й характеристики засобів і прийомів таких інтерпретацій, маніпулювання мовними засобами, що забезпечує успіх мовленнєвої діяльності» [4, с. 11], а тому – очевидною є актуальність дослідження окресленої проблеми.

Не викликає жодних спростувань твердження про те, що проблема лінгвокреативності має безпосередній стосунок до явища, кваліфікованого в лінгвістичній науці як мовна гра, яке так само неодноразово ставало об'єктом зацікавлення як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, а саме: Н. Арутюнова, М. Бахтін, Н. Вольська, Т. Гридїна, О. Земська, В. Зірка, С. Льясова, Н. Кондратенко, О. Коновалова, Т. Космеда, Т. Крутько, Б. Норман, В. Санніков, І. Сніховська, О. Тимчук, О. Халіман, Л. Щерба, Н. Ярошенко та ін. Лише протягом останнього десятиліття написано сотні наукових статей і захищено десятки дисертаційних праць (А. Амірі, К. Баранов, Т. Біленко, Т. Дедушкіна, К. Дорошенко, А. Ілтубаєва, Н. Карпенко, Н. Ковиляєва, Т. Колокольцева, А. Мартакова, Г. Монастирецька, О. Порпуліт, І. Сахарук, Т. Сопова, О. Туровська, О. Щирова та ін.). Мовна гра розглядається в різних парадигмах, інтерпретується під різним кутом зору, на матеріалі різних дискурсивних практик [1; 2; 3; 4; 7; 8; 10]. А відтак – цей феномен має неоднотайне потрактування. Окрім того, науковці постійно прагнуть внести ті чи ті корективи у витлумачення самого поняття «мовна гра», співвідносячи його не просто з виявом лінгвокреативності за «правилами порушення правил», відмовою від догм, стереотипів, а з вираженням свободи творчості, пошуком власного ідіостилю, репрезентацією власного Я і т. ін.

Не претендуючи на заповнення відповідної лакуни, на системне розв'язання тих чи тих питань як теорії лінгвокреативності, так і теорії мовної гри, ставимо собі за мету з'ясувати прийоми реалізації творчого потенціалу мовця в сучасній афористиці, репрезентувати

лінгвокреативну діяльність одного з яскравих представників української публіцистики й афористики – Олександра Перлюка, який, майстерно маніпулюючи тими чи тими мовними засобами задля досягнення певного прагматичного ефекту, демонструє не лише свої лінгвокреативні здібності, а й свій індивідуальний стиль.

Афоризм, безперечно, є оригінальним засобом позначення позамовної дійсності, що вражає філософським її осмисленням, влучно, лаконічно увиразнено передає узагальнену авторитетну для реципієнта думку однієї мовної особистості, характеризується повчальним або пізнавальним змістом. Саме такі стислі й водночас вичерпні висловлення Олександра Перлюка, маніфестуючи в ігровій формі реалії нашого суспільно-політичного (і не тільки!) життя, актуалізують увагу адресата. Наприклад: *Беззаконня – основний закон нашого життя; Божий дар – це кара Господня; Братан по фракції; Ветеран безробіття; Вирішити можна будь-яке питання, якщо вирішити, у якій валюті; Відповідати нема кому: всі відповідальні посади займають свої люди; Всі ми пливемо на одному човні: керівництво – на Канари, народ – до Мозамбіку; Головне для захисника народних інтересів – відгородитися від народу; Демократія в особливо великих розмірах; Дехто коли й залишає слід на землі, то хіба для слідчих; Дозволено все, що дозволяють гроші; Є поети від Бога, а є – від Івана Івановича; Є така професія – гребти гроші лопатою!; Є у нас незалежні журналісти – на біржі праці!; Якщо Конституція порушується – значить, вона вже діє!* тощо. У такий спосіб митець звільняється від правил, шаблонів, авторитетів, традиційних підходів і т. ін., репрезентує широкий діапазон можливих варіацій і відхилень від еталонів, розвінчує певні ілюзії про ті чи ті реалії об'єктивної дійсності, демонструє своє ставлення до об'єктів аналізу, що набуває різноманітних форм, зокрема й ігрових.

Відповідні одиниці, їх ще називають *перлюкізмами*, є комунікативно зорієнтованими, характеризуються інформативно-смісловою та прагматичною значущістю, вирізняються не тільки оригінальністю авторських ідей, несподіваністю оцінок, дотепністю,

але й своєрідністю форми і семантики їх словесного вираження, імпліцитно містять значно більше інформації, аніж вона експліцитно закладена в них. Прийоми мовної гри допомагають глибше розкрити тему й ідею, продемонструвати ідіостиль митця. Задля успішної комунікації афорист свідомо відмовляється від певних канонів, правил, порушуючи їх, вдається до найрізноманітніших експериментів, актуалізує новий інтерпретативний потенціал, засвідчує свою лінгвокреативну діяльність, яка «відображає прагнення (інтенцію) мовця до виявлення власної компетентності в реалізації мовних можливостей» [1, с. 26].

У такому плані заслуговують на увагу так звані прецедентні висловлення, коли автор, апелюючи до реалій сьогодення, вдається до різних модифікацій уже наявних у системі мови паремій. Загальновідомі прислів'я, приказки, крилаті вислови, що мають повчальний зміст, скеровані на закріплення в соціумі тієї чи тієї цінності, зазвичай, трансформуючись, нівелюють її, ілюструють розвиток подій абсолютно за іншим, несподіваним сценарієм. Наприклад: *Автомобіль – не розкіш, розкіш – залити в нього пальне; Бережімо природу, а то не буде що нищити; Всі люди, як люди, а в нього, бачте, – людська гідність; Все добре, за що добре заплачено; Все купується. Це вам підтвердить кожен невідкупний; Все, що відкладається на завтра, розкрадається сьогодні; Все, що погано лежало, вже лежить у швейцарському банку; Депутати торгуються, процес іде; Дехто, деінде, подеколи ще звучить гордо!; Диво не станеться, поки його не профінансувати; Диктатуру не обирають!; Добре знання законів дозволяє їх не дотримуватися; Думав одне, а говорив – гарно, розумно, сміливо!; Звільнився від відповідальності за власним бажанням; Коли король – чоботар, народ – босий; Коли низи не хочуть жити по-старому, верхи починають вішати їм локшину по-новому* тощо. Афорист дискредитує зображуване, передовсім владу і владні структури, інтерпретуючи їхні дії і вчинки через суперечливі уявлення про них, модифікуючи таку звичну для всіх парадигму.

Удаючись до так званого публічного висміювання, він нібито сигналізує про недопустимість відповідної поведінки й спонукає до її виправлення. Здебільшого публіцист демонструє своє негативне ставлення до того, про що говорить, однак подекуди спостерігається, так би мовити, «дружня» іронія, яка загалом не викликає почуття образи, засвідчує високий ступінь узаєморозуміння та прив'язаності. Наприклад: *Була б шия, а жінка знайдеться!*; *За подружню невірність чужих чоловіків жінка відповідальності не несе*; *Жінка, поки не влаштує скандалу, – не заспокоїться*; *Ніколи не вгадаєш, куди заведе стежина, якою прогулюється жінка*; *Якщо не зберегти жінок – чоловіки загинуть!*

Лінгвокреативне мислення уможливило створення дечого нового на основі вже пізнаного, кодифікованого, прийнятого системою (пор.: 1) узуальну паремію *Апетит приходить під час їди*, що використовується в ситуації, коли хочуть акцентувати: «потреба в чомусь, цікавість, прагнення до чогось, захоплення чим-небудь з'являються і збільшуються в міру того, як робиш, випробовуєш це», й індивідуально-авторські утворення *Апетит особливо швидко приходить тоді, коли вже нема за що купити хліба*; *Апетит приходить під час приватизації*; 2) узуальну паремію *Великому кораблю – велике плавання*, яка говориться звичайно як напутнє слово, побажання тому, хто одержує можливість проявити свої великі здібності, та результат авторської мовотворчості *Великому народові – великі випробування*; 3) узуальну конструкцію *Будеш багато знати – скоро постарієш* і її трансформовані відповідники на зразок *Будеш багато знати – влаштують допит*; *Будеш багато знати – забудеш, як тебе звати* і т. ін.; 4) крилатий вислів Аристотеля *Платон мені друг, але істина дорожча* набуває такого модифікованого вигляду, як-от: *Дорога істина, але ковбаса смачніша!* тощо). Подібні модифікації пов'язуються передовсім із явищем субституції, або заміною тих чи тих лексичних елементів загальновідомого висловлення. Щоправда, подекуди необхідний стилістичний ефект досягається шляхом поширення додатковими компонентами, унаслідок чого відбувається

актуалізація відповідної життєвої реалії. Наприклад: *Далеко піде, якщо й далі не ходитиме, а плазуватиме; Закон – один для всіх, проте обходить його кожен по-своєму; Кожному – своє, тобто простим людям – нічого; Від долі не втечеш, тим більше, що вона в спідниці* і т. ін. Проілюстровані трансформації розширюють інтерпретаційний простір, дають змогу виявити асоціативний потенціал, що «утворюється всією сукупністю асоціативних реакцій, здатною виникати у свідомості носія мови у процесі використання, сприйняття й породження вербальних одиниць, тобто відображає весь спектр функціонально-динамічних репрезентацій знака, пов'язаний із присвоєнням мовних значень і форм конкретним мовцям (із урахуванням гендерних, вікових, етнічних, соціальних, культурних і т. ін. факторів, які впливають на асоціативний тезаурус мовної особистості» [2, с. 47]. Автор здійснює такі «мовленнєві ходи», у результаті яких адресат зазвичай легко впізнає узуальне тло, мовний стереотип, розгадуючи ігровий код, сприймає запропоновану йому інформацію й відповідним чином реагує на неї, оцінює її. І відправник такої інформації, і її одержувач отримують естетичне задоволення від гри: перший від свого гострослів'я, інший – від здатності оцінювати гру, від уміння відгадати нерозв'язану на перший погляд загадку [6].

При продукуванні афоризмів, які, варто сказати, охоплюють досить широкий спектр актуальних для сучасного соціуму реалій, Олександр Перлюк послуговується загальними принципами (прийомами) перетворення того чи того мовного знака, що сприяє появі одиниць, незвичних за формою і змістом.

Цілком закономірно, що найбільш затребуваною тематичною сферою залишається система суспільного устрою, ґрунтована на взаємодії людини й суспільства, у межах якої актуалізуються проблеми корумпованості влади і чиновників, бідності основної маси населення й соціальної нерівності, економічної нестабільності й безробіття, особистого вибору, розподілу трудових ресурсів, тоталітарної спадщини, демократії, формування громадянського суспільства тощо.

Афоризми-перлюкізми відтворюють не тільки фактичний статус громадянина в суспільстві, а й суть псевдодемократії, що існує у країні, соціальні можливості (чи то неможливості!), закладені безпосередньо в суспільному ладі. Наприклад: *Серійні демократи; Приватизований народ; Президент та Уряд – з народом, депутати – з народом, міліція – з народом, бізнесова еліта – з народом. Усі – присмоктались!; Вийшов із народу і приєднався до вовчої зграї; Вовкам і при демократії непогано живеться; Головне – проголосити демократію, а задушити її – не проблема; Скільки вже було демократій, а демократії ще так і не було; Наша демократія не розрахована на таку кількість народу; Тонкість демократії визначається товщиною гаманця; Брудні гроші, тим паче, якщо їх багато, будь-кого можуть зробити чистеньким; В країні зараз практично лише одна форма власності – нагробована; Головне у боротьбі за владу – братися з олігархами; За все треба платити, а тим паче за те, щоб не платити; Право на життя виживання не гарантує; Правосуддя на ринковій основі тощо. Проілюстровані зразки засвідчують маскувальну функцію мови, коли авторові вдається відшукати оптимальний спосіб обійти заборони, накладені політикою, ідеологією, менталітетом, культурою, а десь-не-десь і певною цензурою, викрити ілюзії, у нетривіальний, незаяложений, оригінальний спосіб сказати про те, про що зазвичай говорити не прийнято, про що всі знають, але або мовчать, або роблять вигляд, що їх це не стосується. Адресант у такий спосіб кидає виклик владі, протестує проти буденності і звичності, здійснює психологічну розрядку, його афоризми, ґрунтовані на мовній грі, є конструктивним засобом боротьби з негативними суспільними явищами. Правова система, як і державна загалом, працює в режимі «нічого не можна, але все можна обійти, якщо «вміло використовувати інструменти державної влади».*

Чимало авторських висловлень пов'язані з міжособистісними аспектами людських взаємин, зокрема репрезентують стосунки між чоловіком і жінкою, як-от: *Без мільйона у кишені жінку не зрозуміти; Без належного фінансування кохання гине; Коли чоловік у відрядженні,*

жінці втрачати нічого; У справжнього чоловіка на першому плані жінка і лише потім – жінки; Це в країні – демократія, а вдома – дружина; Жінка не поспішає, поки її чекають; З жінкою можна не погоджуватися, але з нею не можна не погодитися; Якщо жінка мовчить, це перша ознака того, що зараз вона щось скаже; Якщо чоловік не йде до жінки – жінка йде до...ішого чоловіка і т. ін. Такі конструкції позбавлені помпезності й офіційності, маніфестують норми поведінки й моральні цінності, виконують здебільшого компенсаторну функцію, слугують своєрідним способом релаксації, відпочинку від буденних проблем, підтримують позитивний настрій, розряджають атмосферу, знімають напругу, що стабілізує психологічний стан комунікантів.

Одним із найкolorитніших прийомів створення комічного ефекту, забезпечення «ігрової напруги» в перлюкізмах є каламбур (від фр. *calembaug* – гра слів), ґрунтований як на формальній, звуковій, так і на смисловій подібності слів. Наприклад: перша структурна частина афористичного висловлення *Господь прощає грішних, гірше – безгрішним* актуалізує передусім значення узуального субстантивованого прикметника *грішний* – «той, хто має гріхи», її доповнення розрахована на те, що реципієнт має розгадати нестандартний мовний код, співвідносячи відповідні похідні (грішний / безгрішний) із дериваційною базою – *гроші* (пор.: *Господь прощає тих, хто має гроші, гірше тим, хто їх не має*). Незвичне використання мовних засобів ілюструє й афоризм *Щоб жити приспівуючи, треба знати, кому підспівувати*, у якому обіграно значення (узуальне й оказіональне) дієслівних форм *приспівуючи / підспівувати*, де останнє витлумачується як «підтримувати кого-небудь із певними намірами, схвалювати чий-небудь дії, учинки і т. ін., звичайно негативні» (пор.: *Щоб жити гарно, треба знати кого підтримувати*). Іноді формальним прийомом створення каламбурів виступає й багатозначність, як-от в афоризмі *Ринок треба завойовувати, тому навкруги й стріляють*, де актуалізуються переносне й пряме значення лексеми *завойовувати* –

«перен. У боротьбі, праці, переборюючи труднощі і т. ін., добиватися, досягати чого-небудь, здобувати щось» / «силою війська підкорювати, загарбовувати, поневолювати і т. ін.».

Упадає в око те, що афорист задля досягнення прагматичної мети послуговується не лише лексичним ресурсом як «невичерпним арсеналом мовного жарту» [7, с. 181] а й уміло використовує, модифікує, уплітає в афористичний текст зразки інших узуальних одиниць, створюючи нові асоціативні зв'язки й образи. Наприклад: *Від рідного уряду ніякий соціальний захист не захистить; Від свободи слова залишились одні слова; Всі ми відповідальні за наших відповідальних працівників; Некримінальні авторитети ні для кого не авторитет; Що радникам кажуть, те вони й радять; Якщо міряти за світовими мірками, то нас виміряти неможливо!; Судячи з того, що народ постійно лишається в дурнях, правила гри пишуть не дурні; Людина людині не людина; Опозиціонер опозиціонеру опозиціонер* тощо. Декодування спродукованих ситуацій великою мірою залежить від здібностей, знань, якостей, уподобань і т. ін. адресата. Необхідний ефект при використанні каламбурів досягається за умови, якщо адресат розуміє невідповідність смислів подібних за звучанням елементів. У такому разі основним для каламбурів є не зовнішня подібність, а смислова неподібність зіштовхуваних у межах однієї ситуації мовних одиниць чи їх компонентів.

Олександр Перлюк зазвичай продукує такі висловлення, кожне з яких репрезентує якусь незвичну, неймовірну, подекуди навіть дивну думку, що разуче розходиться з усталеними поглядами, начебто суперечить здоровому глуздові, хоч насправді не є хибною. У науковій літературі такі висловлення називають парадоксами (пор.: парадокс – «твердження, висловлення, що містять у собі, на перший погляд, внутрішню суперечність, логічну несполучність, тобто одна частина речення ніби заперечує іншу» [9, с. 423]). Наприклад: *Гроші – це ніщо, без якого ти ніхто; Дехто починає розуміти, чого йому бракує, лише тоді, коли у нього вже все є; Доки*

час покаже, що ми йдемо не туди, ми вже будемо не там; Звідки ж нам знати, що ми робимо, якщо ми ще не закінчили; Кожний крок до Європи чомусь наближає нас до Африки; Коли все зрозуміло – не знаєш, що й робити; Міняючи шило на мило, можна створити в країні видимість кардинальних змін; Маємо те, що вкрали; Не біда, що все погіршується, адже – все на краще; Оптимісти сподіваються, що багато до чого вони просто не доживуть; Особливо гарно приймають там, куди не пускає охорона; Правда – одна, інша справа – по якому телеканалу її слухати; Якщо не думати, то обов'язково щось придумаєш тощо. Афоризми, ґрунтовані на парадоксах, здатні не лише актуалізувати увагу, але й тривалий час утримувати її. Нестандартність ситуації дає змогу побачити прихований смисл, характеристики, про які раніше ніхто й не задумувався через наявність уже звичних. Адресант немовбито стимулює, підштовхує до роздумів, ініціює певну думку, підказує, але не вказує напрям її руху, у якому варто просуватися адресатові задля розв'язання суперечності. Останній, ототожнюючи протилежні явища, починає розуміти їх подвійну сутність, відмовляється від стереотипів, від логіки здорового глузду, доходить до заперечення непохитно абсолютних істин.

Парадоксальні вислови вступають у суперечність з традиційним, наявним у життєвому досвіді реципієнта, розумінням тих чи тих реалій, змушують поглянути на звичні речі, так би мовити, під іншим кутом зору. У свідомості адресата виникає суперечність між тим, до чого він звик, і тим новим, запропонованим адресантом, підходом до потрактування дійсності, що заперечує традицію. Власне, в усвідомленні істинності і першого, і другого й пролягає суть парадоксу. Нестандартна форма таких одиниць спонукає до так званого «переключення» смислу, стереотипів сприйняття, декодування, зображення того чи того асоціативного тла і як результат – отримання естетичного задоволення й усвідомлення своєї «лінгвістичної спроможності». Зауважимо: доволі часто автор продукує свої афористичні висловлення, послуговуючись

структурним паралелізмом, суть якого полягає в тому, що запропоновані конструкції вибудовуються на паралельному використанні (повторі) однієї і тієї ж синтаксичної структури з тотожною модальністю. Наприклад: *Розумного одразу видно, дурного одразу чутно; Чим важче зітхнеш, тим легше стає; Щоб усі зрозуміли, який ти дурень, досить розповісти всім, який ти розумний!; Експропріація – це коли все забирають у багатих, приватизація – коли все забирають у народу; Щоб нікому не було погано, треба, щоб нікому не було добре; Не можна двічі увійти в одну річку, але можна не один раз увійти в одне й те ж болото; Як таланти у нас пропадають,зате які нездари у нас процвітають!; Як довго тягнуться хвилини, і як швидко летять роки!* тощо. Опозиції, засвідчені в парадоксах, є чи то експліцитними, чи то імпліцитними. У першому разі спостерігається суперечність між двома частинами однієї конструкції (*Хотіли свободи слова? Затуляйте вуха!; Ми б так багато не говорили, якби нас не чекало стільки справ; Не намагайтеся жити добре: вам же гірше буде!*). У другому – між логічною нормою висловлення і його структурними елементами. Загальноприйняті думки, проти яких скерований парадокс і з якими читач завжди співвідносить парадоксальне твердження, виражається імпліцитно: *Через каяття – до нових перемог!; Найкраща сатира – це ода; Всі ми у цьому житті смертники; У житті – наша погибель; Рай там, де грішниці; Гарний настрій – запорука того, що тобі його зіпсують; Дискусія між фізиками й ліриками закінчилася перемогою комерсантів; Якщо посадили, значить – не мафіозі!; Якщо нас не запитують, значить, ми – «за»!* тощо.

Потужним засобом забезпечення мовної гри слугує не лише граматичний, але й інші різновиди повторів – повторення якогонебудь компонента (елемента) висловлення. Причому вирізняються кілька видів повторів, які можна диференціювати за характером структурної організації як повні (*Людині для **щастя** треба стільки грошей, щоб їх вистачило на пошуки **щастя**; Той, хто добре **думає***

про наше керівництво, погано думає; Найважче примусити себе **зробити** те, що можуть **зробити** й інші) / часкові (Багатьом вдається зробити **неможливе** лише тому, що вони вважали це **неможливим**; **Всі** наші **нещастя** від бажання бути **щасливими**; Ситуація **стабілізувалася**, тепер життя погіршується **стабільно**; Так, **корупція** є, зате нема **корупціонерів**); елементарні (Завдяки зусиллям, з якими **долаємо** кризу, вона вже стала **нездоланною**; Ніхто на свободу слова не **наступає**, позаяк не можна **наступати** на те, чого нема; **Порушиши** щонайменшу **проблему** – будуть великі **проблеми**; У нас із вами одна **дорога**, але нам з вами не по **дорозі**) / неелементарні (**Кожна** людина – коваль свого **щастя**, просто не в **кожній** людині **батько** – **банкір**; **Корупції** в нас нема, бо наші **корупціонери** **корупціонерами** бути не можуть; Якщо **політики** не хочуть іти на **смітник історії**, значить, треба **смітник історії** **перемістити** на **політичний олімп**); контактні (Якщо нас приймуть до **Європи**, **Європі** доведеться **проситися** в Азію; Наші політики не **клоуни**: **клоуни** мільйонні дивіденди не **отримують**; **Виборці** нікому не **потрібні**, **потрібні** їхні **голоси**) / дистантні (Для того кишені населення постійно **полегшуються**, щоб йому було **легше** крокувати до Європи; Якщо не **карають** **винних** – **карають** **винні**; **Закони** також **потрібні**, хоча б для того, щоб усі мали можливість **реально оцінити** – яке **навколо** коїться **беззаконня**; Якщо **вперто** не **помічають** – значить, **помітили!**) і т. ін. Крім того, чимало афористичних висловлень демонструють і зразки повторів різних типів. У цьому плані заслуговує на увагу так званий кільцевий повтор, або обрамлення, як-от: **Африка**, вона і в Європі – **Африка**; **Грамотним** бути добре, погано бути дуже **грамотним**; **Добре** жити чесно, але ж **хочеться** жити **добре**; **Нещасний** той, хто не **переконав** себе в тому, що він **щасливий**. Особливістю таких конструкцій є те, що вони маніфестують як стверджувальну, так і заперечну модальність. Пор.: **Пити** треба **вміти**, але **краще** **вміти** не **пити**; **Чужі** жінки нам не **чужі!**; **Зайва** гривня **ніколи** не **буває** **зайвою**;

Зрозуміти жінку – це значить нічого не *зрозуміти* тощо. Перлюкізми ілюструють і зразки так званого перехресного повтору: *Не можеш чекати – чекай, поки зможеш!*; *Якщо хочеться, але не можна, значить, можна, але не треба*; *Дурням закон не писаний, але дурні можуть писати закони*.

Моделювання мовної гри, як свідчить фактичний матеріал, забезпечується засобами різних рівнів: повторюються не лише слова й словоформи (*Хто не став власником, той став власністю*; *Вчитися ніколи не пізно, але як пізно людина починає це розуміти!*), а навіть і звуки: *У світі ніщо не вічне, навіть тимчасові труднощі*; *Ніхто так не потребує підтримки, як сильні світу цього*; *Такими грандіозними труднощами могла б пишатися будь-яка нація!*; *Скільки народ обіцянками не годуй – йому все мало*; *Народ не може вирішувати свою долю, він – сторона зацікавлена*. Акустичні властивості звуків забезпечують особливе естетичне враження. Нагромадження одних і тих же голосних чи приголосних у межах конкретного тексту створює наочно чуттєві образи, впливає на перцептивні канали читача, посилюючи загальний естетичний ефект висловлення. Повторення, скажімо, сонорного [р] чи то шиплячих (*Права людини на народ не поширюються*) [ш], [ж] (*З життя ще ніхто не пішов живий*) супроводжує гумористичний ефект додатковими емоціями, викликає неспокій, насторожує, налаштовує на протестний лад.

Унаслідок різних переосмислень увиразнюються не лише так звані однорідні ряди, але й розширюються опозиційні: *Того, що не витримує жодної критики, у нас і не критикують!*; *Все, що сходить тобі з рук, обов'язково коли-небудь звалиться на твою голову*; *Цей світ такий чудовий, що дехто навіть не бажає йти у краций*; *Не має значення, що саме людина бачить, головне – як вона на це дивиться*; *Першими від політичних імпотентів відвертаються політичні хвойди*; *Злодії закони не обходять, вони їх об'їжджають на своїх лімузінах*; *Критики теж пишуть вірші, просто бояться, що їх прочитають поети*; *Перемагає не найсильніший, а той, кому*

присуджено перемогу; Нехай ми йшли не туди, зате в якому темпі просувалися!; Деякі люди якщо й роблять добро, то лише комусь на зло; Якби ще ті, хто працює, не заважали тим, хто їсть!; Це раніше всі мовчали, а сьогодні вже ніхто й говорити нічого не хоче; Якщо жінка каже «ні», то це ще не означає, що вона не сказала «так»; Чим довше життя, тим більше журишся, що життя таке коротке тощо. І ті, і ті афористичні висловлення побудовані здебільшого так, що демонструють як синонімічні (бачити – дивитися; критики – поети; перемагти – присудити перемогу; іти – просуватися і т. ін.), так і антонімічні парадигматичні відношення (сходити з рук – звалитися на голову; політичні імпотенти – політичні фойди; жити – вмерти; багатіший – бідніший; мовчати – говорити і т. ін.). Наразі, очевидно, варто говорити про парадокси, ґрунтовані на протиставленні, яке в науковій літературі співвідносять із антитезою – стилістичною фігурою, суть якої полягає в зіставленні контрастних чи протилежних образів (пор.: у широкому потрактуванні під антитезою розуміють будь яке зіставлення протилежних понять, ситуацій чи інших елементів у тексті).

Цілком закономірно, що афористичні тексти Олександра Перлюка досить яскраво ілюструють розгорнену антитезу, побудовану на основі протиставлення понять *влада – народ*, репрезентованих різними мовними одиницями. Наприклад: *Політики живуть від виборів до виборів, народ – від одних передвиборних обіцянок до наступних; Народ економить на всьому, мільйонери наживаються на всіх; Олігархи все працюють та працюють, а народові все мало та мало!; Одним – мільйони, іншим – розуміння того, що щастя не в грошах; Слугують – народові, прислужують – олігархам; Для того істеблїшмент й відгороджується триметровими парканами, щоб народ не побачив, що ж воно таке – європейські цінності; Компромісне рішення – це рішення, котре влаштовує політиків, але не влаштовує народ; Передвиборні гонки кандидатів на виживання народу тощо. Автор вкотре спонукає до осмислення ситуації, що*

в нашій державі створено нібито два суспільства, які живуть у різних вимірах: з одного боку, представники найвищих ешелонів влади, яка не є відповідальною перед своїми виборцями і не залежить від їх оцінок, тому й почувається розкішно, з іншого, – зuboжілий народ, приречений на виживання й постійну боротьбу.

Проста антитеза ілюструється власне лексичним, лексико-синтаксичним та синтаксичним протиставленням. Власне лексичне протиставлення забезпечується здебільшого використанням різних типів антонімів, що репрезентують однорідні сурядні ряди. Згідно з сучасними науковими уявленнями типологія семантичних протилежностей в досліджуваних афоризмах представлена такими парадигмами: а) контрарна протилежність, що виражає крайні симетричні члени упорядкованої множини, між якими існує середній, проміжний складник, що називається мезоніном: *Ніщо так не наближає старість, як молодість; Дрібний злодюжка – велика політика – великий злодій; З маленької брехні починається велика політика; Там, де не знайдеш крайнього, – потрібно розбиратися з першим* (пор.: юність – молодість – старість; малий (дрібний) – середній – великий); б) комплементарна протилежність, що маніфестує відношення між протиставними видовими поняттями, які доповнюють одне одного до родового поняття і за своєю природою є максимальними, граничними: *Всяке покращення життя веде до його погіршення; Дурні займаються роботою, розумні – політикою; Це дурні не вірять своїм очам, а розумні – нічого не помічають; Чим багатіший внутрішній світ людини, тим вона бідніша; Чому б не відмовитися від старих догм, якщо з'явилися нові!; Талант повинен бути голодним, а свиня – ситою!; Наша безнадійна справа в надійних руках!; Гарно лежить те, що лежить погано і т. ін.); в) векторна протилежність, що характеризує протиставлення різних за своєю спрямованістю дій, рухів, координат: *Покращення вашого життя вже сьогодні переноситься на потім; Як низько впав, зате як високо піднявся!; Добре бути центристом – можна роздавати**

обицянки **направо і наліво**; *До весілля для жінки головне – вибити зізнання у коханні, після – довести, що він її не кохає ані на крапельку*; *Що у жінки на язиці, те у чоловіка в печінках*; г) конверсивна протилежність, що описує певні семантичні відношення з позицій різних учасників ситуацій: *Права у нас є, нема грошей, щоб ними користуватися*; *Свобода слова є, слів нема*; *Ринкова економіка у нас є, а от нормальної економіки, вважай, уже нема*; *Скажіть мені – що маєте ви, і я скажу – що мають вони*; *Ні на що не годні здатні на все*; *Жінка завжди знайде, що сказати, навіть коли треба помовчати* тощо. Варто, очевидно, зауважити, що в межах одного контексту протиставляються не лише загальномовні, але й контекстуальні антоніми: *Як олігархи скажуть, так політики й вирішать*; *Коли злодії ділять мільярди, прокурори мовчать*; *Наші реальні ціни вищі за фантастичні*; *Хто завгодно підтвердить, що у нас свобода слова, якщо йому рота заткнути ковбасою*; *Купується все, навіть те, що не продається*; *Чхати, що люди подумують!* *Важливо – що вони скажуть* тощо.

При лексико-синтаксичному протиставленні, крім власне лексичних антонімів, використовуються й специфічні синтаксичні засоби, як-от, скажімо, наявність відповідного типу відношень, що забезпечуються протиставними сполучниками, які поєднують чи то однорідні члени речення, чи то частини складносурядного речення: *Депутати – не раби: рабів купують за копійки, а депутатів – за мільйони*; *Не портфель прикрашає людину, а його наповнення*; *Голодомор був тоді, а сьогодні просто нема грошей на продукти*; *Землю ще не продавали, а вже розкупили*; *Як я його кохала, а він виявився не бізнесменом!*; *Головне, що ми на правильному шляху, а куди він веде – не так важливо*; *Всі смертні, та не всі безсмертні* тощо. Такі зразки не є поодинокими, а антитезу репрезентують не лише лексичні антоніми, і не тільки антоніми. Так, скажімо, у першому разі протиставлення посилюється заперечною модальністю однієї з предикативних частин (*депутати – не раби*). Доволі часто

антитеза увиразнюється протиставленням заперечувальної – стверджувальної модальності: *Не біда, що вас засудили, важливо, що ви ні в чому не винні; Не все у нас купується, адже практично все вже куплено; Ніщо так не заважає гарно жити, як бажання покращити життя; Ніщо так не кидає на людину тінь, як її німб; Жінку не так дратує те, що її чоловік помиляється, як те, що він має рацію; Не всі жінки святі, деякі ще тільки вчаться і т. ін.* Щоправда, найчастіше в афористичних висловленнях протиставлення забезпечуються недиференційованим синтаксичним зв'язком, що ілюструє зіставно-протиставні смислові відношення: *Люди у нас мало кого цікавлять, всіх цікавить електорат; Щоб жити – мало крутитися, треба знати – навколо кого; Владі не потрібні поети – їй потрібні поетичні оди; Риба псується з голови, суспільство – від безголів'я; Рух – це життя, сидіння у парламенті – це гарне життя тощо.*

У поодиноких ситуаціях протиставлення пов'язується з явищем енантіосемії, коли антонімічні значення розвиваються, поляризуються в межах одного й того ж лексичного компонента, уведеного у структуру афоризму, як-от: *Народ терплячий, він витерпить будь-які покращання* (пор.: покращання = погіршення); *Ми ще дізнаємось правду про сьогоднішню правду!* (пор.: правда = неправда / брехня / кривда); *Радій життю, поки воно не стало ще кращим!* (пор.: кращий = гірший); *Як плазує! Оце людина!* (пор.: людина = тварина / плазун). Узуальні семи нейтралізуються, замінюються антонімічними мовленнєвими. Десь-не десь встановлюються доволі складні асоціативні зв'язки: *Більш за все людоджері люблять людей* (пор.: людоджер=владець, народний обранець, який нібито любить людей, бо насправді, м'яко кажучи, їх не любить, часто ненавидить). Інший приклад: *Сам ти демократ!*, де позитивно оцінне узуальне значення лексеми *демократ* – «прихильник демократії; людина демократичного способу життя, поглядів, поведінки» модифікується в негативно оцінне, а саме слово сприймається як щось образливе. Або: *Панове, будьте пильні, серед вас є товариші!*, де узуальна

лексема *товариш* – «спільник, соратник, одностудець і т. ін.» водночас актуалізує мовленнєві семи «той, хто за радянських часів належав до певного партійного середовища, а відтак зазвичай висловлює неоднозначні, суперечливі погляди, які досить часто є ворожими для сучасної незалежної України», тобто сприймається як *ворог*. До того ж, як свідчить фактичний матеріал, у перлюкізмах досить активно експлуатуються, обігруються реалії радянського минулого, зокрема найрізноманітніші девізи, лозунги і т. ін. Наприклад: *Слава народу – активному будівничому невідомо чого!*; *Слава посередникам – активним учасникам побудови корупційних схем!*; *Слава героїчному безробітному робітничому класу!* тощо.

Остання ілюстрація засвідчує ще один яскравий літературно-поетичний прийом, кваліфікований як оксиморон (пор.: *безробітний робітничий клас*). Особливістю відповідних афоризмів є те, що в їхній структурі навмисно поєднуються протилежні за змістом компоненти, які, контрастуючи, сприяють появі нової смислової якості, забезпечують несподіваний експресивний ефект: *Добровільне страхування обов'язкове*; *Нема у нас нічого нижче від верховенства закону*; *Того, хто мовчить, не перекичати*; *Того, хто тупцює на місці, жодні перешкоди не зупинять*; *Чоловік має бути мовчазним, щоб жінці було про що з ним поговорити*; *Коли жінці нема чого сказати – від неї можна почути все*; *Ви можете говорити правду мовчки?*; *Далекоглядні люди дивляться собі під ноги*; *Будь-кого можна змусити бути добровольцем*; *Тільки нещасний може знати, що таке щастя*; *Раніше хоч у божевільні можна було зустріти нормальну людину*; *Безвихідь – найкращий стимул для пошуку нових шляхів!*; *Знизимо ціни до захмарних висот!* тощо. Спродуковані в такий спосіб афористичні висловлення вирізняються оригінальною формою, яка репрезентує дотепно-безглузді комбінації компонентів із взаємовиключними значеннями задля вираження нового цілісного поняття або окремого значення. Пор. також: *Довести можна будь-яку дурницю, вистачило б розуму*; *Ніщо не обходиться народові так*

дорого, як безплатний цирк в органах влади; Ніщо так не завжаєс нашим політикам ухвалювати відповідальні рішення, як здоровий глузд; Ніхто не працює, всі виводять країну з кризи; Куди скажуть іти за покликом серця – туди і підемо!

Заслуговують на увагу афоризми, у яких та чи та реалія об'єктивної дійсності перефразовується, отримує індивідуально-авторське потрактування через не однослівну вторинну номінацію, яка репрезентує відмінні від звичних для носія мови ознаки того чи того об'єкта, явища, процесу і т. ін. Наприклад: *Найкращий напад – соціальний захист; Народний депутат – це захисник народних інтересів від своїх власних; Верховна Рада – це Гаваї в державі; День Конституції – це свято всіх безправних; Закони – це свого роду правила гри, найчастіше – у дурня; Найкраща годівничка – трибуна; Політика – це комерція в особливо великих розмірах; Політика – це мистецтво рахувати гроші; Політика – це мистецтво торгуватися; Ми зараз у такому місці, що нас посилати вже нікуди!* тощо. Такий спосіб продукування афоризмів скеровує процес виникнення асоціативних зв'язків у нетрадиційне русло, спонукає до тих чи тих мисленневих операцій, фокусує сприйняття не на моральних засадах, прийнятих у соціумі, а на тому, що суперечить державним, національним пріоритетам і загальнолюдським цінностям. Реципієнт, абстрагуючись від вихідного смислу, уявляє собі зовсім інші реалії, відображає їх у зовсім іншому світі.

Задля досягнення відповідного стилістичного ефекту Олександр Перлюк при продукуванні афористичних висловлень вдається й до такого способу мовленнєвого оформлення синтаксичної конструкції, як парцеляція: *Перш ніж щось сказати, наші політики завжди думають. Про себе; У нас усі завжди думали про народ. Інше питання – що?!; Бандити, як і було обіцяно, – за ґратами. За литими золотими ґратами на своїх віллах; Однією ногою ми вже в Європі! В їхньому клозеті.* Парцельовані компоненти, відокремлені у відносно самостійну комунікативну одиницю, підкреслюють її змістову

значущість, актуалізують і посилюють інформативну місткість висловлення загалом. Відповідний прийом слугує тим інструментом, який де автоматизує сприйняття тієї чи тієї ситуації мовцем.

Подекуди актуалізовані компоненти, відокремлюючись інтонаційно і графічно, не отримують так званої відносної самостійності, зазвичай слугують індивідуально-авторськими оцінними коментарями загальновідомих, стандартних ситуацій, як-от: *Влада – з народом! – що хоче, те й робить; Дали вам свободу слова – от і мовчіть!; Є і хліб, і видовище – ціни на хліб; Є у вас право на життя, от і мучтеся!; За пакет крупи я більше не продамся, інша річ – за два; У бізнесі – жодної політики – суцільний кримінал!; У нас все для людей – для тих, хто при посадах та мільйонах тощо.* Здебільшого такі афористичні висловлення ґрунтуються на алогізмах, суперечностях, одночасній реалізації контрасту й тотожності, несподіваності, незвичності потрактування відомого й звичного. У їх основі лежить ефект обманутого очікування, що може супроводжуватися багатьма стилістичними прийомами. Подібна мозаїка уможливило появу додаткових смислів у межах нових ситуацій, демонструє відхід від традиції, стандарту. Адресат зазвичай успішно декодує інформацію, що відображає той чи той фрагмент мовної картини світу, репрезентований адресантом, дешифрує його емоційно-психологічні інтенції.

Чітко усвідомлюючи гострі соціальні проблеми й те, що саме вони є підґрунтям політичної нестабільності та негараздів у державі, що, своєю чергою унеможливило зміцнення демократичного врядування й інститутів громадянського суспільства, Олександр Перлюк прагне покращити «емоційну екологію соціуму» (В. Шаховський) через здоровий сміх, посмішку, що виникають у результаті сприйняття спродукованих у той чи той спосіб індивідуально-авторських текстів, емоційна домінанта яких спроектована на створення позитивної тональності.

Афористичні висловлення, ґрунтовані на мовній грі, акумулюють прямі й переносні значення тих чи тих компонентів,

актуалізують роботу емоційної й асоціативної сфер свідомості реципієнта, основне завдання якого усвідомити й адекватно сприйняти запропоновану йому інформацію.

Проаналізовані одиниці переконливо демонструють лінгвокреативні здібності Олександра Перлюка як мовної особистості, його вміння маніпулювати мовними знаками, експериментувати з мовним матеріалом, створювати, безумовно, унікальні зразки, що слугують своєрідним маркуванням індивідуально-авторського стилю.

Література

1. Гридина Т. А. Языковая игра как лингвокреативная деятельность / Т. А. Гридина // Язык. Система. Личность. Языковая игра как лингвокреативная деятельность. Формирование языковой личности в онтогенезе. – Екатеринбург, 2002. – С. 26–27.
2. Гридина Т. А. Языковая игра : стереотип и творчество / Т. А. Гридина. – Екатеринбург : Изд-во Уральского гос. педагог. ун-та, 1996. – 225 с.
3. Коновалова О. Ю. Языковая игра в современной русской разговорной речи : [монография] / О. Ю. Коновалова. – Владивосток : Изд-во ВГУЭС, 2008. – 196 с.
4. Космеда Т. А. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична ігра (теоретичне осмислення дискурсивної практики) / Т. А. Космеда, О. В. Халіман. – Дрогобич : Коло, 2013. – 228 с.
5. Монастирецька Г. В. Лінгвокреативний потенціал ірреально-модальних форм : автореф. дис ... канд. філол. наук / Г. В. Монастирецька. – Донецьк, 2011. – 20 с.
6. Нухов С. Ж. Языковая игра в словообразовании : на материале лексики английского языка : дис. ... д-ра філол. наук / С. Ж. Нухов. – М., 1997. – 372 с.
7. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры / В. З. Санников. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Школа «Языки славянской культуры», 2002. – 552 с.
8. Сопова Т. Г. Языковая игра в контексте демократизации художественной речи в последние десятилетия XX века : дис. ... канд. філол. наук / Т. Г. Сопова. – СПб, 2007. – 177 с.
9. Українська мова : Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 423.
10. Щирова Е. С. Языковые средства создания комического эффекта в произведениях Карла Валентина : дис. ... канд. філол. наук / Е. С. Щирова. – М., 2015. – 255 с.

Стаття надійшла до редакції 31.08.2016 р.